

МЕКТЕП КІТАПХАНАСЫ

І. ЖАНСҮГІРОВ

Поэмалары

ІЛІЯС ЖАНСУГІРОВ

Поэмалары

„МЕКТЕП“ БАСПАСЫ

Алматы — 1972

Қазақ ССР Оқу министрлігі бекіткен

**X КЛАСС ҮШІН ҚЛАСТАН ТЫС ОҚУҒА
АРНАЛҒАН КІТАП**

Құрастырған: М. Жамантаева

индекс

7—6—3

225—72 М

КҮЙ

I

Қобызшы — Молықбай шал Матайдағы,
Матайда — Кенже, Тұқғат Сақайдағы.
Ұзақта қобызшының қалғаны сол,
Жорға еді маймаңдаған бақайшағы.

Жар қабақ, сида, арсақай, сар шұбар шал,
Жарықшак,, үні тозған, қаңсыған шал.
Ірікдеп екі көзі, қол дірілдеп,
Аузынан азу тісін аршыған шал.

Еңкейіп екіндідей күні кеткен,
Жұқарып, нашарланып күйі кеткен.
Қобызшы ол — «Ақ көбікті» ақыратқын,
Боздатып «Боз іңгенді» күңіреткен.

Қобызшы ол — «Көк көбекті» күрілдеткен,
«Дүлдүлін Ер Әлінің» дүрілдеткен.
«Онсан мен Ормамбеттің айрылғанын»,
«Жыласқан ноғай-қазақ» күйін шерткен.

Қобызшы ол — «Қорамжанның» күйін тартқан,
Зарлы қыл қыр қиялын қиындатқан.
Қалыпты қолда қоңыр көне қобыз,
О баста сырмайлатқан, күміс шапқан.

Жайлауда ала қарлы, Аман текше,
Қарлатып, жаңбырлатып несер төксе,
Тоқсыртып кәрі аршаны, от маздатқан
Шал үйін сағынушы ек біз ерекше.

Құмар ек қобызшыны қолқалауға,
Жақсы едік жалынуға, аталауға.
Қобыздан құздың күйін, мұздың күйін,
Құмартып келуші едік біз тыңдауға.

Бұлттанса, құрыстанса мұз бенен құз,
Мас етіп, маужыратқан ішкен қымыз.
Тасқындап, көңілі өрбіп, күйі буып,
Дейтұғын: «Кәне, балам, әпер қобыз!..»*

Бес бұрап, төрт түкіріп, толғап тоғыз,
Козғалар «құлақ күйден» жосып қобыз
Көтерген көк түндігін күй өргегі
г^ұлатып асқарда ағын, мәңгіде мұз.

Ызғыған ызғырық күн, құлдырап қыл,
Алатау, әсем бұлақ сылдырап тұр.
Қиқылдап қырда қызғыш, көлде қаз-қу,
Ңаңқылдап, таңдай қаққан талда бұлбұл.

Желдеткен, желде кеткен желмаясы,
Желге не? Алақандай жер аясы.
Ақырып Алатаудан өзен құлап,
Саңқылдап самалданған сай-саласы.

Жау тиген, айқай-ұйқай, үріккен жылқы,
Долданған дуанасы шайқы-бұрқы.
Толқытқан тұңғиықты долы дауыл,
Дүлейі көл Балқаштың, ұйқы-тұйқы.

Іңірде баяулаған дауыл бәсең,
Боздатқан бұлбұл күйін бабында әсем.
Асықтар алқымдасқан, мауқын басқан,
Сырласқан: «Жарым да сен, жаным да сен!»

Әдемі үн айтақтаған, қой күзеткен,
Адамды — адам күткен, уһлеткен.
Самалдай сайдан соққан саңқылдатқан,
ӘлДилеп қоңыр түнді қос бой жеткен. •

Кейде күй талмаураған, талықсыған,
Кейде өжет, кейде долы, албытсынған.
Кейде паң, кейде дарқан, кейде сергек,
Шаршы ерге кейде шапшып шауып тынған.

А, деген, асқақтатқан, әнін қосқан,
Үн қайтса қосылуға қобыз тосқан.
Кәрі саусак, қалтылдаған қаздаң қағып,
Ойнақтап, үркіп билеп қылда босқан.

Қыңқылдап қыл күшігі қыңсылады,
Жә, әлде танысқан қыз сыңсығаны.
Жүректін, қылмен қабат шегін шерткен
Саусақтың ыршығаны, шымшығаны.

Қайырған, текектеткен, жорғалатқан,
Сарқыған, екшеп қағып, сорғалатқан.
Талмаурап самайдан тер сыпырғанда
Тартуын «Боз іңгенді» қолқалатқан.

Ңозғалған қайта қобыз, қымти бұрап,
Ңозғалтқан «құлак, күйді» тартыңқырап.
Боздатқан «Боз іңгенін» ыңырантып,
Күңіrentкен бірде боздап, бірде жылап.

Тоңқалан, топ басынан асқан тұмақ,
«Бәлі» леп бас тұқырған темен құлап.
Бой балқып, ой өрістеп, жаның жусап,
Күзетте қалған жалғыз сергек құлак,.

Ескіге, ертегіге ертер үшін,
Тамырын тартып шердің шертер үшін.
Қолқалап «Боз іңгенді» сұрағанда,
Былайша бастайтын шал ертегісін:

II

«Баяғы, баяғы атам заманында,
Бай бопты Бағлан деген баяғыда.
Арқа оттап, асқар жайлап, құм күзеген,
Қыстауы Амудария аяғында.

Құм қоныс, мал суаты Сырдың суы,
Боз дала — тұяқ басты малдың шуы.
Көкпекті көгертпеген көктен несер,
Жарқылдап жай жарқырап жасыл туы.

Түйесі сары қоңыз маусышдағы,
Маясы, нары, үлегі, қаусырмалы.
Қалмайтын қайымаған бір тайлағы,
Келесін ие баққан Қ,аусылғазы.

Болыпты бір боз тайлақ келесінде,
Ол өзге, езге түйе төбесінде.
Өренде, өлкеде жоқ айуан екен
Гартпаған буоасына, енесіне.

Туғаннан ардақтапты бай-бәйбіше,
Мал айтып амандыққа әлденеше.
Сақта деп, тілден-көзден сиыныпты,
Су ішсе, қырға кетсе, шөбін жесе.

Батқанда қырдын, түні тұмандатқан,
Қатқанда Сырдын, суы бұлаң қаққан.
Күл көрпе, қорда төсек, қолға байлап
Үкілеп қара таспен тұмарлатқан.

Қызылда қыстың күні шұнақ қаққан,
Аязда түкірігің түспей қатқан.
Жабулап Самарқанның, жібегімен,
Жабыла жануарды солай баққан.

Боз тайлақ жасы толған, қайымаған,
Қайғырып мал иесі зар жылаған.
Балгерге бал аштырып, бақсы ойнатып,
Қалмаған құмалақшы айырмаған.

Бақсы ойнап күңіrentсе де қобыз үнін,
Қойқаптан қозғағанда Қорқыт жынын.
Боз іңген боталамай болды бедеу,
Шашты ашпай құмалақшы қырық бірін.

Жұрт жиып Бағлан айтты: «Елім — халқым,
Іңгенім қайымады, көңіл салқын.
Әулие көп ауызы, не айтасыңдар,
Барлар жан бар ма ішінде мұның парқын?»

Күңіренген бәйбіше де қоңыр қазша!
«Бермес пе ед бір шикі өкпе, ие жазса!»
Үйлыққан үндей алмай отырған жұрт,
Шеттегі түре келді жетім тазша:

«Ау жарандар, жарандар,
Маған да бір қарацдар.
Мен болжайын, байқайын,
Ұамалмаңдар, бағыландар.
Мен дауасын айтайын:
Құлақ салып тыңдасаң,
Тойыңды жеп қайтайыш,
Егер мені сыйласақ.
Жын, әруақ не берсін,
Өлтіресін, қинасаң.
Кепке ортақ айуан мал,
Айтайын, халқым, айтайын.

Түйеңе көрген түсім бар,
Ботасыз бедеу боз іңген,
Болжадым, бермен алдыршы
Өрістен ұстап қалдыршы...
Боз қараған шалдыршы,
Желекі кілем жаптыршы.
Жібектен бұйда тақтыршы.
Желге-күнге тигізбей
Жекеше өзін бақтыршы.
Боталайды боз іңген!
Болғай мың бір қатасыз,
Ал түшкірдім: «Аптұшы!»

НІ

Күннен күн, аптадан ай, айлар өтті,
Төлежіп, түгі түлеп, желін жетті.
Күн бітті, боз іңгенше боталапты,
Ботасы алтын басты, күміс кепті.

Бір ұры бұл ботаны ұрлап апты,
Бай дағы, бақташы да білмей қапты.
Ботаны ел аулаққа буып тастап,
Енесін керуенге әкеп сатты.

Ақшамда апақ-сапақ сауда біткен,
Іңгенді тіркеп керуен жүріп кеткен.
Артына қарай-қарай, боздай-боздай,
К,ұба құм, қоңыр түнді күңіrentкен.

Боздаған ботасына зар илеген,
Қозғалған қоңыр іңірді әлдилеген.
Екі көз жасты өзендей сорғалатып,
Төрт табан құмды қосып нан илеген.

Сыр суы көңілі босап сыңқылдаған,
Аспанда қаз бенен қу қаңқылдаған.
Түнжырап жиде, жыңғыл дым үндемей,
Күйініп көкте жұлдыз, жел жылаған.

Күркілдеп жөтеліскен кейіп көпек,
Тартынып тұра қалса көткеншектен:
Тақымға білеуітпен бұттаған құл,
Жол тартқан, қузап айдап:

«Атшу, шөк» — деп,

Сатылған, саудаланған құл да ашулы,
Айрылған ботасынан бұл да ашулы.
Басы бір — біреуі адам, біреуі айуан,
Білсін бе бірақ бұлар мұңдасуды.

Қайғырған қара түннің қараңғысы,
Томсарған тоғайдағы тораңғысы.
Жалғыз-ақ жылқышы құс көңіл айтып,
«Жоғыңның болсын» деген «оралғысы!..»

Елсіз жер... еңіреген іңгенде күй,
Селеулер жел оятқан билеген би.
Аулақта қорқақ қоян зар тықдаған,
Тұқырып қала берген, шеңгел мен ши.

Көбейген кек жүзінде жұлдыз қоздап,
Боз інтен зар қақсаған жолда боздап.
Түктіде түйедегі зарлы сарын
Қажытпас кам көңілді қалай қозғап?

Қозғайтын қобыз тартса әсіресе,
Төңкеріп жан көңілін әлденеше.
Құм кезіп, түзде безіп тыңдайтынбыз,
Түйенің күйін сонау тартқан кеше.

Түн қандай жазғы өларадағы,
Үн қандай күңіренген даладағы.
Тартынса, тақымына таяқтаған,
Тарынған тазша-дағы бағанағы.

Құл ұрса, тартқан бұйда іркілмеген,
Бұйда үзсе,— қайта мықтап тірке деген.
Телміріп құлға төніп төгілген зар,
Дегендей: «Не еткен қатал шіркін» деген.

Дегендей: «Тазша-ау, мені тақымдама,
Тап берме, таяғыңмен жақындама.
Өзін, құл, өзің-дағы мен сықылды,
Ұрмастан ойла соны! Ақыл бар ма?

Артығың менен сенің: білесің тіл,
Тіліңнін, пайдасы не? Жайымыз бір.
Ботама босанайын, бұйдамды қи!
Маған мін, кел қашалық, қайталық жүр!»—

Дегенге түсінсін бе, құл көнсін бе?
Құл қашып қожасынан құмда өлсін бе?
Құл айдап, түн жамылып, іңген зарлап,
Керуен кете берген Үргеншіге...»—

Деп күйші отырушы ед ертегі айтып,
Зары деп Боз іңгеннің күйін тартып.
Егіліп ертегісін естуші едік,
Отыр деп кім байқаған шалды танып.

Әсем күй саусақта би, саңғыраған,
Жүйрік үн жүрек жалмап жамыраған.
Боздатса «Боз іңгенді» зарлы қобыз,
Сарыны сар даланың ақыраған.

Кер дала, күрең түнгі керуен қандай,
Қоныау күлдір-күлдір жүрген қандай.

Еңіреп күңіреніп сарындаған,
Зарлаған тіркеудегі іңген қандай!

Боздауын қобыз боздап, аңырауын
Қыл сарнап, керуеннін, дабырауын
Ұғасың анда-санда, ойнақы үннен,
Кей қағыс күлдірлетіп қоңырауын.

Алатау айрыларда алтын күннен,
Күйменен шал сөгілген, күңіренген.
Кеш батып, кешкі қозы жамыраумен,
Қобыздан «іңген зары» сонда үзілген.

IV

Осындай ертегі айтып Молықбай шал,
Қобызға «Боә іңген» деп қосқанда зар,
Жүректі жебе сауған мұңды дауыс,
Жанды улар, жыға жығар, жүрек құлар. ,

Емес пе бір тұрлаусыз жас кү» деген,
Жас жүрек албыт асау бас білмеген.
Көр бала, көргені кем, көрсе ұнаған,
Қобызды шалға, күйін мастірлеген.

Күй сол ма ол күндегі бұлдайтұғын,
Сазы ма сұр заманның тыңдайтұғын.
Басып па ед Алатауды ауыр бұлт,
Уайым орынды ма ед улайтұғын?

Ол ма еді күйік зарлы заман?
Жаншылған зарлы ма еді зар жылаған?
Күйініп күйін тартып, күйдірген шал,
Кім еді? Білмей тұрып кінәламан.

Жара не шалдын, сонау жүрегінде,
Зар оның жазылған ба сүйегіне.
Болмаса жапан дала жылауда ма ед,
Мәнісін мен ол күнде білемін бе?

Қажыған көңіл қамын, жүрек жанын,
Қозғаған қобыздағы қоңыр сарын.
Әлемнің әуеніне бермес ем-ау.
Қазақтың, мұны тартқан күйші шалын.

Деп шалды өте мақтап, асырып тым,
Асыра сілтеңкіреп бағалапшын.
Жарғақ шал, жарық қобыз, жалғыз дауыс^
Тартқаны кімнің, күйі? Байқамаппы.

Сол шалдын, тықдай-тыңдай зарлы үнiй,
Байыпты уайымға балғын күнiм.
Сол бейбақ зарлай-зарлай соққан екен
Жұқтырып жүрегiнiн, ауыруын.

Ол қайдан жабыстырды жан ауруын,
Iштi ме жүрегi онын, өмiр уын.
Ондайға мен тоқталман, сын тоқталар,
• Мейiлi, қайдан алса қобыз күйiн.

Алдандым осы шалдын, күйiн тықдап,
Жабығып, өрге өрлемей, темен құлдап.
Көңiлдi көне күйдiң тоты басып,
У сеуiп жүрегiме, жанымды улап.

Ерiксiз алған баурап шалдың, күйi,
Жүрекке жұққан шерi басқан кiрi.
Жылаған, күңiренген ол, күйiн тартқан,
Жырлаған дерттi жүрек, улы миы.

Көп жүрген көкiлiм жүдеп, жаным жадап,
Жабыққам, жатырқағам, тартқам азап.
Сонау күй жүрегiмдi тыныштатпаған
Пышағын кейде салып, кейде қадап.

Шатырлап бұлт алған Алатауды,
Сатырлап бұршақ төгiп, несер жауды.
Сарқанның к,ып-қызыл боп суы тасып,
Не болды, бiле алмағам, шалдың аулы.

V

Ашылған күн даланы долдандырған,
Басылған алай-түлей соққан боран.
Қысқан қыс iрiп-шiрiп қырдан кетiп,
Жақсы жаз ойды-қырды нұрландырған,

Арылған жапан дала жауған удан,
Жарқырап қыр қуантып, нұр күн туған.
Қамқорым қайраттының бiлегiмен,
Жын бұғау быт-быт болған қырды бұған.

Құрт, қасқыр тозғындаған жатқан жайлап,
.Өлiк ел тұра келген құж-құж қайнап.

— Бiа азатi
— Бiз жасаймыз!— деген жарлы,
К,ызыл ту қызғалдақтай қырда жайнап.

Ұлы ду, жамырасқан жарлы халық,
Қайратты қайраған сол, жанды жанып.
Жарлы елдің жазын берген, нұрлы күннен
Бір тамшы жүрегіме кеткен тамып.

Ыза боп көне күйдің күйігінен,
Бөлініп кеткем өскен үйірімнен.
Шындықты шыққан іздеп шықсам жолға
Қойғам да мәселені бүйірінен.

Қалдырып құла құм мен боз даласын,
Қалдырып даланың қыз, бозбаласын.
Талап қып жауар ма деп нұр іздегем,
Аралап үлгілі елдің кент — қаласын.

Қайнаған, қыбырлаған кала келгем,
Дәметкем даннің дәмін әр-ақ елден.
Жасапты талай еңбек, талай білім,
Бергенін әл-шамамша ала бергем.

Күй көргем көкті қауып күрілдеген,
Жан-жаққа «киін» деген, «жиыл» деген.
Куш көргем тауды-тасты талқан етіп,
Қорқытқан, шалқып оты дүрілдеген.

Жан көргем жабырласып күшін қосқан,
Еңбегін еншілескен, ісін қосқан.
Өмірін өздерінше өзгертуге,
Қайнаған, қайрат еткен, қол ұстасқан.

Көргенде күйелі төс, күсті білек,
Тапқандай жаңа бауыр, жаңа тілек,
Жылы қан улы бойда шым-шым қайнап,
Сауығып сала берген дертті жүрек.

Мыңдаған оркестрді көргем топты,
Жырлаған жаңа өмірдің күйін соқты.
Жуылған жүректен у сол күйменен
Аршығам кеңілімді басқан тотты.

Балғалар сом темірді соққан қатты,
Тас, шойын қорып отқа, қайнап ақты.
Иіріп жүн-жұрқадан жіңішке жіп,
Машина қоңыр самал күйін тартты.

Сол күйге жан жылынған, жүрек жерік,
Шойындай сонау отта кеткем еріп.

Қобыздын, улы күйш қаннан сарқып,
Сонғы күй тұла бойды кеткен керіп.

Нұрланып қызыл от боп күн шыққандай,
Түн кетіп жарқанаттар түншыққандай.
Тықдағам мыңнын, күйін жүрегіммен:
«Оян қарғыс тақба басылған,
Жалаңаш — аш құл, қайрат қыл»
Көкке өрлеп, жер тербеткен үн шыққандай.

Бұл емес, қырда аңраған анау қобыз,
Бұл емес, ызылдайтын жалғыз-жалғыз.
Бұл өктем болат жігер, күрес күйі
Қосылған мың-мың дауыс, тлың-мын, ауыз.

Сондықтан осы күйден, ұлы күштен,
Көкіл шат, көкейге үні қона түскен.
«Жалғыз үн, жарық қобыз, Молықбай шал,
Тартар ма керек күйді — көкей тескен?»

Жоқ, тартпас, қобыз үні кері кеткен.
Бөрінің, ықыранғаны — белі кеткен.
Болмаса ажал күтіп анау шалдық,
Жұртта қап еңіреуі — елі кеткен.

Арылып жастын, албыт тентегінен,
Құтылып соқыр сордын, жетегінен;
Қуарған, қуанбаған сорлы шалдың
Енді қош айтысқан жер ертегімен.

• Сонымен сол сапардан қайтқам елге,
Өкініп өміріме кеткен желге.
Жаңартқан жан жүректі әсем күйдің
Әніне әсерленіп басқам мен де.

Сонымен сол барғаннан кейін қайтқам,
Мен дағы жаңа тапқан күйді тартқам.
Бағыстап жарлы жұртқа жүрек жырын,
Байқамай, жыр айтам деп, сырымды айтқам.

Мен емес, мендей талай бармыз бірге,
Сол күйді айналдырмақ оркестрге. • ”
Даланы дүркіретті күй оятты, ’ ’
Басылды қобыз үні... шал да көрде.

Күй күшті, тауды-тасты бұзатұғын,
Орнына өз өрнегін сызатұғын.

Талқандап тас керенді үн оятып,
Дүкені дүниенің қызатуғын.

Күй күшті, істі, еңбекті сүйдіретін,
Тамырын тас емшектің, идіретін.
Жарлының тілек күйі, жүрек күйі,
Өмірді бүлдіретін, күлдіретін.

Аң-дайын ай даланы мекендеген,
Көңілін өміріне көтермеген.
Жарлы жұрт жаны сүйіп тыңдаған күйі
Мұратқа енді осылай жетем деген.

1929

КҮЙШІ

I

Қамаудың хан ауылы қыр жағында,
Аңқытып ақ орданың бір жағында.
Күйші отыр домбыраны дүрілдетіп,
Құмар қып тартқан күйдің ырғағына.

Буынсыз он саусағы күй қағуға,
Көңліне тыңдағанның, от жағуға,
Бал тамған бармағынан домбырашы
Жан терге түсіп отыр мынау дуда.

Күйшінің қошаметке көңлі тасып,
Бес бармақ маймаң қақты перне басып.
Толқынтып тоқсан күйді дүрілдетті,
Көңілді бірде шымшып, бірде қасып.

Екі шек жүрек жарып, көңіл ашып,
Бірде ойнақ, бірде баяу сыбырласып,
Зарлы күй, ащы күйдің, тәтті күйдің —^{*}
Бәрін де лақылдатып төгіп-шашып.

Күнренген бір мұңды күй даланы алды,
Табиғат тыпа-тыныш бола қалды.
Ұырдағы қоян, құлан құлак, тігіп,
Қамыстан жолбарыс та ықыранды.

Күңіреніп «Асанқайғы» күй толғанды,
Желмая желе жортып жерді шалды.
Алатау, Алтай, Арқа, Қырды, Сырды
Аралап, қоныс таппай күй зарланды.

Алатау күй тықдады ауылдай боп,
Тас балқып толқып жатты бауырдай боп.
Аңқылдап алтын күрек домбырадан
Құйып тұр жазғы жылы жауындай боп.

Қағылды кейде бір күй дабылдай боп,
Бұрқырап кетті түтеп дауылдай боп.
Әлде күш, әлде дауыл, әлде ат шапқан,
Әйтеуір қырдан көшкен сарындай боп.

Мұз еріп, қатты аяздың кәрі қайтып,
Қас батыр көккі жұмсап, зәрі қайтып;
Майрылып ақ семсерлер қалайы боп,
Қажытты мұзбалақты күй мұңайтып. 4

Құлпыртып бәйшешекті кетті шалқып,
Аққудай көкте күйлеп, көлде қалқып.
Ақтарып, лекілдетіп, лепілдетіп,
Талдырып, тамшылатып, сығып, сарқып.

Біресе ағытылып күй сылдырлап,
Тербетіп тықдағанның көккіні ырғап,
Бұлақтай таудан тасып, тастан орғып
Аңқылдап жатыр жосып сайды құлдап. ^

Күлдірлеп қоқыраудай, күй сыңқылдап,
Бота күй маймаң қақты үн былқылдап.
Қоғадай салбырасып хан, қарасы,
Намазға ұйығандай отыр тыңдап.

Қаққанда деген күйді «Терісқақпай»
Жым-жырт боп тына қалды жел де соқпай;
Домбыра айналаға дүбір салды,
Адақтап жалғыз шапқан жүйрік аттай.

Тартқанда батыр күйін «К,орамсақтай»,
Ақ түтек тұра ала ма боран соқпай.
Ару боп ат артында қалмақ қызы,
Безектеп перне басты шынашақтай.

Күй алды Баканастың қара езегін,
Дауылдай бұрқыратып ебелегін.
Қара жер қалқып барып қата қалды,
Саймақтың суырғанда «Сары өзенін».

Үн қылып домбыраның өндірішегіш,
Тіл қылып сөйлеп, зарлап екі шегін,
Күңреніп жұрттың көккі түйе болды,
Шерткенде Тойтан тартқан «Боз інгенін».

Күн тыңдап кірмей тұрды ұясына,
Бұлт тыңдап мінбей тұрды тау басына.
Мақұлық жерде, көкте маужырады,
Қараған бір жан болмай шаруасына.

Су ақпай жатты тоқтап арнасында,
Қарғалар қалқып қалды жар басында.
Сүйсініп домбыраны тыңдады жұрт,
Тырп етпей, тілеулес боп зарласынға.

Қалмақтың қақты қара жорғасына,
Айналды ақ, алмастар қорғасынға.
Мәжіліс міне осындай болып жатты
Бір -кеште хан Кененін, ордасында.

II

Хан орда, хан тағында, жайнап көркі,
Күй болып, ұйып отыр есі-дерті.
Отырған құлағын сап, құлай тықдап,
Кенеге үн бір сарын, күй біркелкі.

Қоршаған хан қасында қошаметші,
Даяшы, төленгіті, би, жендеті.
Ауылы Бақанастың, өлкесінде,
Арқадан Алатауға ауған беті.

Өзінін, ордасында батыр Кене,
Тарттырып домбыраны отыр Кене;
Қиялы домбырамен сыбырласып
Жатқандай шабуыл не? Жортуыл не?

Келелі кеңестер не? Ақ, найза не?
Не тоқтау толқып жатқан айдын келге?
Кетерген Абылайлап ала жалау,
Шақыртқы ту бола ма тозған елге?..

Ойынан көшіп жатыр өткен күндер,
Сарыарқа, Кекшетаулар, Жайық, Еділдер,
Көк шалғын керегедей желі тартқан,
Көзінен бұлан, қағып бұйра белдер.

Ат сайлап, қылыш қайрап сарбаз ерлер.
Зеңбірек атанға артқан, найзагерлер
Жарқылдап сыбызғылы күй тартқандай,
Алатау берік қорған, жұмақ жерлер.

Домбыра ауған елге сырласқандай,
Көңлінен Кене ханныш, кірді ашқандай.
Ел қандай, Арқа қандай, дүспан қандай,
Ауған ел арт жағымен жауласқандай.

Тасытып көкірегін кек ашқандай,
Тынбасқа жауды жеңбей, жер жастанбай,
Нажағай ашуында жарқ-жүрқ ойнап,
Бұлтты бұрқыратып от шашқандай.

Көңілден керуендеп күй көшкендей,
Әркімнің өз көңлімен тілдескендей.
Батыр да, хан да, қыз да, қазаншы да —
Бәрі бір домбыраға мінгескендей.

Жып-жым-жырт, тықдағандар тіл кескендей,
Құрыштап құлақтарын үн кескендей,
Сылдырлап кейде қамыс, кейде бұлақ,
Қырдағы қоқыр түнде жыр көшкендей.

Арыстан ашуланса арс ұрады,
Сескеніп жан-жануар жаншылады.
Желді аяқ, шауып тұлпар топты жарса.
Саусақтар үсті-үстіне қамшылады.

Салбырап тыңдап отыр домбыраны,
Домбыра көшіреді, қондырады.
Күйші айдап көшкен елдің күйін тартып,
Қошамет болса қалай болдырады.

Шаңқылдап бірде аспанда тау қыраны,
Күрпілдеп бірде бие саудырады.
Майдалап бірде қоңыр самал соғып,
Бұрқ-сарқ бірде несер жаудырады.

Домбыра қарғылады, орғылады.
Манаурап тықдаған жан солбырады.
Батырып күймен күнді, көз байланып,
Күйшінің күйін сонда қойдырады.

Қарашаш ақылы дария, алтын басы,
Әйелдің, ақ сұңқары, ханзадасы.
Өз басын мың қараға теңгермейтін,
Кененің кеңесінде ақылдасы.

—«Дат!»— деді ханның өжет Қарашашы,
Немере, хан Кененін, қарындасы.

Хан айтты! Өкім болды! Жансын, күйсін!
Жігіттің жері Балқаш, руы Үйсін!
Жазығы домбыраны сөйлеткені,
Сонымен кете барды сорлы күйшің!..

III

«Тыңдасын домбырамды хан тағында»,—
Деп келген сорлы күйші атағына.
Айтылып хан жарлығы кете берді,
Қақтығып орданың бір шатағында.

Ілініп ханның байлау, матауына,
Азат бас айналды оңай ата құлға.
Күйшіні ертіп келіп есік ашты,
Мақпал бау, манат ойған отауына.

«Алдияр!» ауызына әзер түсті,
Алақтап алды-артына назар түсті.
Кіргендей болып кетті бір сарайға,
Алтын мен жібек жайған базар түсті.

Ханыша мынау аппақ сазан түсті,
Көрінді әзрейіл, ажал түсті.
Жыланнан сырға салған жолбарыс қыз
Сықылды жын патшасы дажал түсті.

«Адам ба, осы отырған айдаһар ма?
Ауылдан ажал мені айдаған ба?
«Ақ көбек» күй айтқаны осы болып,
Алдына жарлықпен хан байлаған ба?»

Анықта, аңғал көзім, байқаңқыра,
Жоқ, өзі түсі жылы, пенде бұ да...»
— «Сенікі сонау ірге!»— деді ханыша,—
Орын ал, жайландағы тарт домбыра!»

Қалтырап буындары, тұрып жүрек,
Жүгінді тізелерін тіреңкіреп
Жаутаңдап екі көзі, кемсең қағып,
Алдына ханышаның қылды тілек:

- Алдияр, ханыша!
- Не айтасың, күйшім?
- Мен үйімді қашан көрем?
- Үйіңде нең қалды?
- Шешем...
- Оны күй біледі!

Сөз бітті, сонан әрі тілдескен жоқ,
Қарашаш қайтуына күн кескен жоқ.
Болғанда бүгін мұнда, ертең қайда...
Мекені Кене ханнық бір көшкен жұрт...

IV

Арманын — «Не боламын?» ішіндегі
Шешкенін қыздың қалай түсінбеді.
Ақырын айналамен танысты кез,
Айқындап төңіректің пішіндері:

* Ақ отау іші-сырты зер кестелі,
Бір тозаң тимегендей ел кешкелі.
Қазына — жібек, жанат, алтын, күміс,
Не патша, не хандардын, берместері.

Үй іші сап-сары ала, жапқан зері,
Ақ күміс, ауыр тұрман, кім зергері?
Ұстасы Кекшетаудын, күміс шапқан
Бақан тұр сырға қылып сәукелені.

Қадаған бітеу үкі, шым кестелі,
Тұс киіз түрлентіп тұр керегені.
Құс мамық, атлас керпе, шайы жастық,
Жолбарыс, аю жатқан іргелері.

Үй іші қарсақ, түлкі, құндыз, жанат,
Зер тоқып, күміс шауып, ойған манат.
• Беленген осы асылға қыз тесегі,
Күйдіріп керген кездін, жауын алат.

Тауыс па, тоты құс па жасыл қанат?
Жарықтық жұмақ құсы қайда болад?
Тұсында ханышанық ілулі тұр
Нар кескен — аспаһани қайқы болат.

Ақ отау, асыл бұйым тұмшаланды,
Бір үйге жия берген мұнша малды.
Қол жетпес қазынаны керген шақта
Өзінің шекпеніне құсаланды.

Жасауға үйге жиған кез байланды,
Жібекке алтын, күміс, кез майланды.
Қыдырып күйші кезі түскен кезде,
Айдаһар — алдындағы қызға айналды.

Қара қас, қылан, қабақ, кер құба қыз,
Қара шаш, алма сағақ, құралай көз.
Сырықтай ордадағы сымдай бойы,
Тал шыбық, қыпша белдін, өзі нағыз...

Жамылып орман ішік иығына,
Күлкі алып қалам қастын, қиығына,
Оралтып шәй көйлекті судыратқан,
Мәсілер зер тоқытқан жұлығына.

Молда айтқан ұшпақтағы қор қызы ма?
Періште, әлде пері, әлде жын ба?
Құлпырып қыздың беті албырайды,
Ұқсаған алтай түлкі жондығына.

Күлкісі тау бұлағы төгілгендей,
Сөйлесе меруерт, маржан себілгендей.
«Алғандай жерден пішіп» — деген сұлу,
Керкіне кез тойынып семіргендей.

Алдыңа бір алма ағаш егілгендей,
Кер марал жусап ерген керілгендей.
Бойыңды ішпей-жемей буы мае қып,
Сейлескен жүрегінен сегілгендей.

Алды жаз, ескек аққып жел жүргендей,
Екі ерні ерте піскен бүлдіргендей.
Қасынан бір моланың жүріп кетсе,
Жыбырлап кердегіге жан кіргендей.

Бәйшешек, балауса, гүл, балдырғандай,
Қаратып шырайына талдырғандай.
Суындай әбілхаят шелдеп ішкен,
Лебізі сусыныңды қандырғандай.

Тамсанып ауызға бал алдырғандай,
Күйдіріп кекірегіңе от жандырғандай.
Қар кетіп, қу жасарып, аш тойынып,
Кәрі жан жігер бітіп жақғырғандай...

Жұтқанда аспаһани шарабынан,
Көрініп жұтқан шарап — тамағынан.
Текті құс, теріс азу, ақ иық қыз,
Паң қыран, қыр тағысы жаралудан.

Аң іздеп Алатаудың алабынан;
Тастүлек, тілеп ұшқан бала қыран.

Үстіне пенде батып кіре алмайтын,
Қаймығып қарауынан, қабағынан.

Ақылмен, аруағымен елді билеп,
Кей, кейде Кенеге де екім сөйлеп.
Биі де, батыры да, қарасы да
«Қарашаш айтты» десе, «мақұл, жөн» деп,

Түйіліп кейде тастай ашу кернеп,
Жайдары, кейде дарқан келсең кел деп.
Найза алып жау алдынан шықпаса да,
Айырып мақұл, тентек дауды тергеп;

Алыпқаш, кесірлі қыз, ашуы өргек,
Дария ақыл, кетсе сөзі тастап өрнек.
Жайдары, жайран, қаққан, жаны бала,
Ән-күйді, ойын-сауық еткен ермек.

Айрылды күйші есінен қызды көріп,
Кірпігін қақпай қалды көзі төніп.
«Адамның арғымағы осы шығар,
Пендеге бітеді екен мұнша көрік?»

Кер торы камшат киіп, қасын керіп,
Жұқалап екі бетке еңлік беріп.
«Тарт күйшім!»—деп ханыша жарлық етті,
Қанғанда сусын ішіп, бойы сергіп.

Көңілі быж-тыж болған жаңа жылап,
Өзгеріп өзге арнаға кеткен құлап;
Ойында тоқсан күйдің бірі де жоқ,
Тантырап домбыраны отыр бұрап.

Соққандай бейне пері талмаусырап,
Түкіріп қайта-қайта, тұрмай құлақ.
Не болып, не қойғанын домбыраға,
Ішінен отыр толғап, қыз да сынап.

Домбыра әлі күнге жөнделмейді,
Күйлер жоқ... Қыздын, көркі келбекдейді.
Бақсыдай жыны бұған буынды күй,
Жынданды... Қыздан өзге күй келмейді.

Жүйрікке тышқан тиді, жүгірмейді,
Домбыра таңқ-тұңқ етіп күй білмейді.
Не пұшық, не мысық боп, не күшік боп,
Мыңқылдап шәуілдейді, мәуілдейді.

«Сарыөзен», «Терісқақпай», «Ін,ген» де жоқ,
«Қалмақ қыз», «К,ара жорға мінген» де жоқ,
Есалаң... Ескі күйдің бірі түспей,
Не тартып, не қойғанын білген де жоқ.

Саусақтар шаппақ түгіл, желген де жоқ,
Пернеге әлі бір күй келген де жоқ.
Ханыша қарсы алдында күтіп отыр,
Тартасың енді қашан деген де жоқ.

Жіберді бір мезетте қағып-қағып,
Тасқындап тыңнан бір күй қосылды ағып.
Байырғы тоқсан күйдің бірі де жоқ,
Жаңа күй, жаңа жолмен кетті лағып.

Саусақтар ойнап, орғып, қаздаң қағып,
Суырып ішек тілін, мұңын шағып,
Жүйріктін, шын күйі келгенінде,
Шығаннан шыға шаппай тұрсын неғып.

Асқақтап, кейде күйді көкке өрлетіп,
Алыстап, шырқап, сілтеп, әрі кетіп;
Қайырып, қалықтатып, қайта оралтып,
Бірден-бір, ақырын-ақырын төмендетіп.

Ызғытып, өлке ерлетіп, баяулатып,
Соқтырып кейде боран, дауылдатып;
Көңілдің асқарынан туманды айдап,
Артынан нөсерлетіп, жауындатып.

Үшырып жер бетімен жазыққа айдап,
Бұрқылдап бірде әлсіреп, бірде қайнап;
Құмайдай түлкі қуған құлдырандап,
Қырандай түлкі алатын көзі жайнап.

Бурадай кейде ауызын қарш-қарш шайнап,
Ойнақтап, оқ жыландай андағайлап;
Тұлпардай жер тарпыған пысқырынып,
Жорғадай майда дауыс, кейде маймақ...

Ай жарық, ауыл арты кім жүргендей,
Нызғанып қызды ауылдын, иті үргендей.
Атқанша таң талдырып ашық жар жоқ
Сарғайтып, сарылтып күй өртегендей...

Аққу құс айдын көлге шомылғандай,
Лашын құс ез бойынан қорынғандай.

Үніндей домбыранын, дүрілдетіп,
Көк түйғын қуға түсіп соғылғандай.

Дауасыз дертке ұшырап ауырғандай
Жарылып жүректен қан ағылғандай;
«Ойбайдың» орайына «асық жарлап»,
Сарылтып сары ауру, сағынғандай.

Күй төкті күшті қатты құмарланған,
Көзі жоқ,, орны қалды мұнарланған.
Әлде қыз, әлде аққу, әлде марал,
Алдында бір сұлу тұр шоғырланған.

Күй жүйрік, кейде түнде сылаңдаған,
Ұашаған қыз алдында қылаңдаған.
Құрықтап, жетегіне ап жортады күй;
Арты «Аттан» жер күкірентіп ұрандаған.

Кейде күй қыран болып қылмаңдаған.
Алдыңнан қызыл алтай бұлаңдаған.
Саңқылдап домбырадан бір құмар күй,
Сағыныт сар балақты жұмарланған.

Бұлбұл боп кейде қақсап, таңда зарлап,
Торғай боп аспанда ұшып, көкте шарлап.
Басына аққу киіп, дуана боп,
Қасына ханышанын, кеп тұр сарнап.

Дуана ақтап отыр — я, аллайхак,!
Сарынын ішіндегі шерге жалғап.
Ойнақтап қара дауыл соқты қырдан,
Ебелек ел алдымен қашты қаңбақ.

Безектеп бір өткір күй құлдырады,
Күйшінің көзінде қыз бұлдырады.
Тамызда таңдай кеуіп талды күйші,
Бір бұлақ мөлдіреген сылдырады.

Ауырып домбыра да ыңыранды,
Санасыз, саусақ қаңғып қыдырады.
Бірде ысып, бірде суып, күйіп-жанып,
Жүректей сандыраған күй жынданды.

Қияндап кетті мініп қиялына,
Ондайда қиял бойын жияды ма?
Ұмытып қайда екенін, кім екенін,
Быж-быж боп отыр сорлы қыз алдында.